

TEMATSKO SREDNJOVJEKOVNO-DRAMSKA PROŽIMANJA NA SVEUČILIŠTU U GRAZU I ZAGREBAČKOJ GIMNAZIJI (1586—1770)

Alojz Jembrih

»U svakom narodu i s najmanjim
dramskoknjiževnim i teatarskim tra-
dicijama više nego dramskih pisa-
ca bilo je onih koji su izgrađivali
teatar.«

(F. Fancev)

U povijesti Sveučilišta u Gracu nalazimo podatak kako je svečano otvorenje (14. travnja 1586) »*Almae mater graeciensis*« uveličano govorima i deklamacijama na sedamnaest jezika (među njima i slavenskim jezicima), dakle jezikom onih naroda čijim su sinovima bila otvorena vrata *palestrae scinetarium* visokoškolske izobrazbe u Grazu.¹

Gracko je sveučilište² ubrzo postalo most značajnih kulturnih veza između zapadnih Alpa, panonsko-mađarskog i savsko-dravskog prostora, i samim time i sjevernohrvatskog geopolitičkog područja između Zagreba i Varaždina i okolice odakle je mnogo mladića dolazilo na studij u »*štajerski Gradec*«. ³ Ilustracije radi, spomenimo da su od 1586. do 1662. godine u Grazu studirala 404 scholara iz Hrvatske.⁴ Mnogi su se

od njih po završetku studija vraćali u domovinu, u kulturno-politička središta (Zagreb, Varaždin, Rijeku, Požegu, Osijek i Petrovaradin), preuzimajući u njima mjesto profesora,⁵ priređujući s đacima kazališne predstave kakve su imali prilike vidjeti za vrijeme školovanja u Grazu.⁶

O razvoju školske drame na Sveučilištu u Gracu postoji obilna literatura,⁷ stoga se ovdje ne namjeravamo upuštati u detalje. Spomenimo samo da proučavatelji kazališnog života u Grazu, u povijesti grčkog Sveučilišta, nalaze dva značajna razdoblja. *Prvo*: od 1586. do 1650. godine, razdoblje karakteristično po tematici vjerskog efekta na gledaoce.⁸ To se razdoblje, s obzirom na školsku dramu, tematski nadovezuje na srednjovjekovnu dramu i duhovnu (pučku) igru — liturgijsko-ceremonijalni božićni, uskrсни, tijeľovski i drugih blagdana ciklus.⁹ *Drugo* razdoblje od 1650. do 1760. u scenske izvedbe donosi više svjetovnog sadržaja, a osim toga drama je postala integralni dio školskog programa za čitavu austrijsku isusovačku provinciju kojoj je pripadao isusovački red u Hrvatskoj.

Ono što prvo razdoblje veže sa srednjovjekovnom dramom na grčkom Sveučilištu jest posvemašnje nastojanje za uzdizanjem religioznog i kršćanskog heroizma. Građa je za takve momente uzimana većinom iz Biblije, crkvene povijesti, svetačkih legendi i spisa crkvenih otaca. Drugim riječima, sadržaj scenskog izvođenja spomenutog prvog razdoblja, možemo reći, bio je »*heilig und from*«¹⁰ (svet i pobožan), a takva su bila i sva hrvatska crkvena srednjovjekovna prikazanja! Omiljena tematika kazališnog repertoara u Grazu bile su dramatizirane sudbine mučenika kao svijetli primjeri hrabre odanosti kršćanskoj vjeri (Usporedi Prikazanje sv. Lovrinca).

Imajući na umu kontekst nastanka i razvitka školske drame grčkog Sveučilišta koje je do 1773. slovalo kao moćni religijsko-kulturni i politički centar protureformacije u srednjoj Evropi, postaje nam razumljiva svrha scenskih izvedaba prvog spomenutog razdoblja. Naime, takvim prikazivanjima trebalo je predobiti plemstvo i građanstvo, koje je već u 16. st. prihvatilo protestantizam, za ideje isusovačkog reda i katoličke crkve.¹¹

Kada je pak kazalište postalo sastavni dio školskog programa, scenskim se izvedbama nastojalo pokazati kako se đaci odgajaju i kakve su njihove znanstvene sposobnosti, koje bi promatrali njihovi roditelji, knezovi i biskupi.¹² Da je drama postala odgojno sredstvo, potvrđuje i činjenica što je staleška struktura scholara na grčkom Sveučilištu bila različita.

Najbrojniji među polaznicima bila su djeca plemića pred kojima se nazirala svijetla državna služba pa i kraljevska kruna.¹³ Lijepo ponašanje, jezik retorike, elegantne kretnje i sposobnost brzog shvaćanja, odlike su budućeg poziva u državničkoj službi.^{13a}

U povijesti grčkog Sveučilišta poznato je da su pitomci *Ferdinandeuma* (osnovano 1600) aktivno sudjelovali u izvođenju kazališnih priredaba.¹⁴ Među njima su bili i neki đaci iz Hrvatske. Tako npr. u drami »*Pelagius, der Sieger über die spanischen Mauren*« (1686) (Pelagije pobjednik nad Saracenima), uloge su tumačili *Franjo Mavrović* (Maurović) Riječanin, *Juraj Maljevac* Karlovčanin i *Juraj Adama* »*Croata Tschakatur-nensis*« — Čakovčanin.¹⁵

Na osnovi svega što smo dosad izložili, postaje razumljiv onaj sretan *spiritus movens* našega Jurka *Križanića* (1618—1683) koji boravi na studiju u Gracu (1635—1638) i koji će kasnije poželjeti, dolaskom u Moskvu, da osim školskih predavanja, za kneževu zabavu priredi i pokoju kazališnu predstavu »o njihovim svecima i knezovima« onako kako je to imao prilike vidjeti u Grazu.¹⁶

Dolaskom isusovaca u Zagreb (1606), pored ostalih, svoju su djelatnost usmjerili i na pripremanje scenskih izvedaba, dakako prema općim smjernicama »*Forma et Ratio gubernandi Academias et Studia generalia Societatis Jesu in Provincia Austriae*« (1599). Svjesni činjenice da je (isusovačka) školska drama kod nekih naroda (evropskih) bila preteča profesionalnog kazališta (u Mađarskoj), teško je zamisliti da bi naši preporoditelji uspjeli u svojem »domorodnom«, »ilirskom« i »narodnom« kazalištu da nisu i za sebe imali tradiciju spomenute školske drame. Ovdje nije suvišno spomenuti ispravnu konstataciju Nikole Batušića koji ovako ocjenjuje isusovačko školsko kazalište: »(...) Ponajprije moramo utvrditi nepobitnu činjenicu koja se, uz neke povremene iznimke, u našoj kazališnoj historiografiji nije spominjala, a još manje naglašavala. Sve što se u scensko-mimetičkom smislu događa od pojave isusovačkog kazališta 1607. godine na sjevernohrvatskom geopolitičkom području Zagreba i Varaždina a nosi pobližu oznaku 'narodnog' (patrio sermone ili ullyrico idiomate) 'domaćega', 'našega', 'hrvackoga' — kajkavskoga jezičnog izraza. To je književno-scenski govor toga područja i javlja se u jezuitskom školskom teatru (...), u kaptolskom sjemeništu, u plemićkom konviktu i na javnoj pozornici Amadéova kazališta (...).«¹⁷ Ili još sažetije: »(...) Premda je svoja temeljna obilježja pokazalo u Hrvatskoj već zarana, početkom XVII st., isusovačko se kazalište tek tije-

kom XVIII. st potvrdilo kao vrlo zanimljiv čimbenik u glumišnom životu sjeverne Hrvatske, gdje je u nizu gradova bilo i jedinim žarištem svekolike scenske djelatnosti. Na taj je način ono ušlo svojim značenjem i važnošću kao bitan, konstitutivni dio u obličje hrvatskoga kazališta XVIII. st., ponajviše zato što je u gradovima gdje je djelovalo, održavalo i podržavalo svijest o potrebi kazališta i time djelomice latentno a kadikad i aktivnije poticalo raznoliku djelatnost oko svoje predstavljačke komponente.«¹⁸

Budući da još uvijek nemamo cjelovita opisa dramske aktivnosti Zagrebačke gimnazije, a nju je, čini se, teško kompletirati, jer je dio repertoarske građe stradao u požarima (1645, 1674. i 1706, npr. u Varaždinu 1665. požar je uništio isusovački arhiv). Doduše pisana »*Historia Collegii Societatis Jesu in monte Graeco Zagrabiae siti*«, nalazi se u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici, međutim počinje sa 18. stoljećem.¹⁹ Konstatacija M. Vanine da je »*Dramski rad zagrebačkih isusovaca 17. i 18. vijeka bio intenzivan*« i da »*nećemo preuveličati ako kažemo da je preko 'kazališnih dasaka' njihova teatra prešlo najmanje 400 komada*«,²⁰ ne daje iscrpnu sliku o pojedinim predstavama.

Naprijed spomenuto drugo razdoblje školske drame (1650—1760), kako u Grazu tako u Zagrebu, karakteristično je po svjetovnom sadržaju (osnovno obilježje slavenskog kazališta uopće 17. i 18. st.). Značajno mjesto imaju historijske, pseudohistorijske i nacionalno-povijesne kazališne predstave, uz još uvijek prisutne biblijske i mitološke teme. (Usp. Wollman, nav. dj.)

U klasifikaciji dramskih tekstova, scenski ovjerenih na grackom Sveučilištu, Zagrebačkoj i Varaždinskoj gimnaziji, nailazimo na gotovo identična tematska prožimanja. Takve su podudarnosti prisutne u građi koja je poslužila jednim i drugim pri oblikovanju dramskog teksta, a to su: 1. *antičko-rimska povijest*, 2. *biblijska povijest*, 3. *svetačke legende*, 4. *nacionalna povijest* (rodoljubna drama izmiješana s legendom), 5. *moralno-didaktička građa* itd.²¹

Prva datirana predstava »*in monte Graeco Zagrabiae siti*« poznata je iz 1607. godine. Bio je to recital, odnosno alegorijska igra kojom se slavila ljepota Hrvatske i njezinih krajeva: »*Poetica laudatio variarum Sclavoniae partium eorumque omnium expressio que in singulis earum partim in fructibus partim in moribus emineret essentque cuius propria (...)*«²² Spomenuta je igra izvedena na trgu pred crkvom Sv.

Marka. Prema tome, nećemo pogriješiti ako konstatiramo da su teme iz nacionalnog hrvatskog života, kao sastavni dio repertoara školske drame Zagrebačke gimnazije, prisutne od samog početka kazališnog života iste gimnazije.

Rodoljubnih kazališnih komada više je prikazano u Zagrebu nego u Varaždinu. To možemo objasniti činjenicom što je u Varaždinu bilo više njemačkog stanovništva. Prva drama na narodnom jeziku »*Croatico idiomate*« u Varaždinu prikazana je 1771. Bila je to drama »*Tomirida*«. U Zagrebu je 1702. s velikim uspjehom prikazana drama o »*Čehu i Lehu*«, prerada istoimene legende.²³ Dramu je pripremio Josip Kralić koji je 1695. studirao u Grazu. Iako je većina drama prikazivana na latinskom jeziku, Zagrepčani su bili počašćeni 1768. godine kada su imali priliku vidjeti *prvu dramu na kajkavskom jeziku*. Bila je to drama pod naslovom »*Lizimakuš vu pripečenju nesrečno dokončanomu poslušitelom prvič od trejte škole dijakov pred oči postavljen vu Zagrebu, leto 1768. Meseca Velikoga travna...*«. Prema francuskom predlošku autora *Karla da la Rue* (1643—1725) na kajkavski je dramu preveo Josip *Sinenegg*.²⁴ Iste godine (1768) đaci sintaksisti pod ravnanjem Ignacija *Szentmartonyja* mladeg (1743—1806) u Zagrebu na hrvatskom jeziku prikazuju dramu »*Kralj Kodar*«. Ista je drama prikazana u Grazu 1744.²⁵

S obzirom na interferenciju kazališnog repertoara grčkog Sveučilišta i Zagrebačke gimnazije, valja posebno istaći momenat kada kazalište nije bilo samo instrument jezično-literarnog preporoda, nego i odlučujući faktor u nacionalnom i socijalnom oslobođenju.

U tu svrhu i u gotovo isto vrijeme nastale su dvije drame, doduše različite po sadržaju, ali iste po izvoru inspiracije. Naime, slavna pobjeda nad Turcima 1717. kod Petrovaradina i oslobođenje Beograda pod zapovjedništvom Eugena Savojskog (1663—1736), u Grazu se 1618. izvodi drama »*Alexander Castriota*«. ²⁶ U Zagrebu pak, đaci pod ravnanjem profesora *Ivana Donatija* (1684—1728), postavljaju na scenu dramu, nastalu pod dojmom spomenute pobjede Savojskog, »*Sissiensis Victoria...*« (Sisačka pobjeda, za kršćane sretna, za Turke kobna...). ²⁷ Da je pak sigetska tragedija i herojstvo Nikole Šubića Zrinskoga (1566) postala izvorom drame »*Zriny und Mustafa*« prikazana u Grazu 1760, samo je Jokaz buđenja nacionalne svijesti u širim razmjerima. ²⁸

POPIS DRAMA PRIKAZANIH U ZAGREBU I GRAZU

Zagrebačka gimnazija	Sveučilište u Grazu
1618. <i>Divus Hermanus Christi Domini convictor et collusor</i>	1603. <i>Vita et miraculi B. Hermani</i>
1665. <i>Jozafat i Barlaam</i>	1599. <i>Barlaam und Josaphat</i>
1623. <i>Bl. Alojzije Gonzaga</i>	1616. <i>Der heilige Alois von Gonzaga</i>
1730. <i>Kodar (kralj)</i>	1632. <i>König Kodrus</i>
1732. <i>Mladost sv. Ivana Krstitelja</i>	1606. <i>Die Jugend Johannes des Täufers</i>
1746. <i>Demetrius</i>	1759. <i>Demetrius</i>
1749. <i>Nicolaus Zrinus ad Sigethi moenia cum suis fortiter occumbens</i>	1760. <i>Zriny und Mustafa</i>
1750. <i>Sv. Pavlin biskup nolski</i>	1682. <i>Der heilige Paulinus, Bischof von Nola</i>
1755. <i>Sv. Eustahije mučenik</i>	1660. <i>Die heilige Eustachius und Placidus</i>
1766. <i>Cyrus in solium vocatus</i>	1673. <i>Cyrus, felix et gloriosus</i>
1768. <i>Kodar</i>	1744. <i>Kodrus, der letzte König der Athener</i>
1769. <i>Dječja križarska vojna za oslobođenje svete zemlje</i>	1699. <i>Die kriederische Knabenzei</i>
1767. <i>Tomiridina pobjeda nad Kromom</i>	1743. <i>Tomyris, die Königin der Massageten</i>

POPIS DRAMA PRIKAZANIH U VARAŽDINU I GRAZU

Varaždinska gimnazija	Sveučilište u Grazu
1638. <i>Sv. Pavao Nolski</i>	1682. <i>Der heilige Paulinus, Bischof von Nola</i>
1673. <i>Sv. Katarina (mučenica)</i>	1597. <i>S. Catharina Martyr</i>
1709. <i>Heraklo na raskršću</i>	1734. <i>Kaiser Heraklius</i>
1725. <i>Bijeg sv. Stanislava Kostke iz Beča u Rim</i> ²⁰	1616. <i>Der heilige Stanislaus Kostka</i>
1726. <i>Scipion</i>	1703. <i>Der Römer Scipio</i>
1736. <i>Josip (Egipćanin)</i>	1617. <i>Der ägyptische Josef</i>
1754. <i>Tri mladića u gvozdenoj peći</i>	1750. <i>Die Standheftigkeit der drei hebräischen, zum Feuerofen verdamnten Jüglinge</i>
1768. <i>Bojevi Karla Velikog s poganskim Sasima</i>	1712. <i>Kaiser Karl der Grosse</i>
1769. <i>Kir (na njemačkom jeziku)</i> ³⁰	1763. <i>Cyrus, felix et gloriosus</i> ³¹

Iako nije moguće vidjeti čitavi tekst svake, ovdje spomenute, drame, jer se do danas nisu svi tekstovi sačuvali, ipak nam ovdje usporedba naslova dozvoljava zaključiti da su interferencije konvergentnih odnosa školske drame u Grazu i Zagrebačke i Varaždinske gimnazije bile veoma intenzivni.

I na kraju možemo reći da su međusobna tematsko srednjovjekovno dramska i ostala prožimanja u školskoj drami Graza, Zagreba i Varaždina, učvrstila podlogu na koju se kasnije u 19. st. moglo dograđivati, jer školska je drama »u jezičnom smislu, uz latinski te njemački« bila »i hrvatska«.³²

BILJEŠKE

¹ Za povijest sveučilišta u Grazu važno je konzultirati: Franz von Krones, *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz*, Graz 1886; Johann Andritsch, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586—1782)*, Graz 1965; isti, *Die Matrikel der Universität Graz, Bd. I, 1586—1630*, Graz 1977, Bd. II, 1630—1662, Graz 1980.

² U dosadašnjoj smo literaturi susreli sintagmu »gradačko Sveučilište« (Fancev i dr.), »graško sveučilište« (Maretić). Stariji su pisci rabili »štajerski Gradec« (Habdelić i dr.) za razliku od »zagrebački Gradec« (Grič). Gradec (< Gradъъ), Gradca/Graca, Gradcu/Gracu, Nsg. Grac vrijedi za zagrebački Gradec (Grič). Ali »štajerski« je danas Graz (< Grätz), etimologija je dakle slavenska. Prema današnjem nazivu Graz, pridjev bi bio grázki, prema našem izgovoru grácki koji nema ništa zajedničko sa grádski. Iako će o tome više raspravljati naši jezikoslovci, odlučio sam se za pridjev grácki (Graz).

³ Usp. Rotraud Stumfohl, *Kroatische Jesuiten an der Grazer Universität 1585—1773*, disertacija u rukopisu, Graz 1976.

⁴ Usp. Johann Andritsch, *Die Matrikel...*, Bd. I, XXVII—XXIX, Bd. II, XXVI.

⁵ Prva isusovačka gimnazija otvorena je u Zagrebu 1606, u Dubrovniku 1619, na Rijeci 1627, u Varaždinu 1636, Požezi 1698, Osijeku 1729. i Petrovaradinu 1765.

⁶ Valja se prisjetiti da je neko vrijeme Antun Kanižlić bio kazališni ravnatelj u Zagrebačkoj gimnaziji, a studirao je u Grazu.

⁷ Usp. Robert Hofer, *Das Jesuitentheater in Graz (1573—1600)*, disertacija u rukopisu, Graz 1931; Martha Rader, *Das Grazer Barocktheater (1600—1700)*, disertacija u rukopisu, Graz 1964, s iscrpnom bibliografijom o kazalištu u Grazu.

⁸ Usp. Hannes Drawetz, *Die geistliche und weltliche Dramatik an der Grazer Universität*, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark LIII, 2. Teil, Graz 1962, 337—348.

⁹ V. S. Wollman, *Gattungen und Strömungen im slawischen Drama des 18. Jahrhunderts*, Studien zue Geschichte der russischen Literatur des 18. Jahrhunderts, Berlin 1963, 10—21; Franjo Fancev, *Liturgijsko-obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi*, Narodna starina, knj. IV, Zagreb 1925, 1—16; Vojmil Rabadan, *Božić u kazališnoj umjetnosti*, »Novo doba«, Split 1938, 29—30.

¹⁰ Usp. Krones, *nav. dj.*, 354—355, 359—360; Vid Balenović, *350 godina humanističke nastave u Zagrebu*, Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607—1957, Zagreb 1957, 17—19.

¹¹ V. Drawetz, *nav. dj.*

¹² »Der Zuhörerkreis waren Schüler, Eltern, von hohen Gästen der Hof, auswärtige Gäste, Fürsten und Bischöfe«, Hofer, *nav. dj.*, 18. U Zagrebu je bila slična situacija. »(...) predstave su se u ono doba (18. st.) priredivale i u plemićkom konviktu zagrebačkom, a gledali su ih samo pozvani gosti, svećenici, profesori, dostojanstvenici i građani napose oni, koji su bili u rodu s pitomcima, ili su kojim rekvizitom pripomogli inscenaciju komada.« Vladimír Gudel, *Stare kajkavske drame*, Vienac, br. 46, Zagreb 1900, 725.

¹³ Više o tome usp. Josef Matl, *Die Bedeutung der Universität Graz für die kulturelle Entwicklung des europäischen Südostens*, Festschrift des 350-jährigen Bestandes des Karl-Franzens Universit zu Graz, Graz 1936, 212.

^{13a} Usp. Drawetz, *nav. dj.*

¹⁴ Usp. Krones, *nav. dj.*; M. Rader, *nav. dj.*, 15.

¹⁵ V. Franjo Fancev, *Prvi poznati diletanti isusovačkog školskog teatra u Varaždinu i u Zagrebu*, Vrela i prinosi 5, Sarajevo 1935, 129—130.

¹⁶ Za vrijeme Križanićeva trogodišnjeg boravka u Grazu (1635—1638) izvedene su slijedeće predstave: »*Aloysius von Gonzaga*« (1637), jedna predstava u slavu Katarine Brandenburške o kojoj se nije sačuvao naslov, zatim »*Heraclius*«, i »*Martyrium S. Maximiliani Celejensis, episcopi Laureacensis*« (1638). Podaci prema M. Rader, *nav. dj.* i Drawetz, *nav. dj.*

¹⁷ Nikola Batušić, *Kajkavsko kazalište — jedna od konstituensa nacionalnoga glumišta u Hrvata*, GESTA br. 10—11, Varaždin 1982, 95.

¹⁸ Citirano prema, Zvonimir Bartolić, *Književno djelo Jurja Habdečića*, disertacija u rukopisu, Zagreb 1983, 133.

¹⁹ Usp. Fancev, *Iz daleke prošlosti hrvatskih gimnazija*, Nastavni vjesnik, knj. XL, svez. 1—4, Zagreb 1931, 4. Fancev navodi da je spomenuta povijest zagrebačkih isusovaca pohranjena u Budimpešti.

²⁰ Miroslav Vanino, *Đačko kazalište isusovačke gimnazije u Varaždinu*, Hrvatska prosvjeta III, br. 1—6, Zagreb 1916, 19—26, 132—140, 189—190.

²¹ Usp. Drawetz, *nav. dj.*, 342.

²² V. F. Fancev, *Iz daleke prošlosti...*

²³ Usp. Vanino, *nav. dj.*

²⁴ Drama je iste godine bila tiskana u Grazu. Jedan primjerak nalazi se u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci u Zagrebu, Sign. R 1701.

²⁵ Szentmartony studirao je također u Grazu. U Grazu je studirao i Juraj Dianić, autor prve kajkavske dječje drame. Više o tome v. Alojz Jembrih, *Juraj Dianić i njegovo djelo*, KAJ II, Zagreb 1984, 49—75 i d.

²⁶ Usp. Josef Matl, *Georgius Castriota (Kastriot) Skanderbeg in der balkanischen und europäischen Literatur*, Bulgarische Jahrbücher, Bd. 1, Meisenheim am Glan 1968, 101—110.

²⁷ Više o drami v. Alojz Jembrih, *Prva školska drama o sisačkoj pobjedi (1593)*, GESTA br. 15—16, Varaždin 1983, 101—106.

²⁸ Godine 1832. u Beču izlazi drama »Zriny, oder die Bestürmung von Sigeth«, autor drame Theodor Körner.

²⁹ *Stanislav i Pavao Kostka* studiraju u Beču 1565. Juraj Habelić u svojem djelu »Zercalo Mariansko« (1662) zapisuje: »(...) U Beč be poslan Stanislaus Kostka (...) budući stariji onda od trinadeset let«. Dakle, imao je 13 godina kada dolazi na studij u Beč. U matrikulama Bečkog sveučilišta upisani su 1565. 14. travnja »Paulus Kostka« i »Stanislaus Kostka, fratres nob. Poloni.«

³⁰ Popis je načinjen prema M. Vanino, *nav. dj.*, Janko Barlè, *Predstave kod zagrebačkih Issusovaca*, Vienac br. 23, Zagreb 1897; F. Fancev, *Einige Bemerkungen zur Geschichte des Schrifttums in Kroatien*, Archiv für slavische Philologie Bd. 33, Berlin 1914.

³¹ Popis načinjen prema podacima, H. Drawetz, *nav. dj.*; R. Hofer, *nav. dj.*; M. Rader, *nav. dj.*

³² Batušić, v. bilj. 17.